

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כב, תשל"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ריבוי משמעויות לצורות נפעל

אעמוד כאן על כמה שרשים, אשר צורות הנפעל שלהן מרובות משמע הן. פוליטמיות זו עשויה להיות תוצאה של גורמים שונים: לעתים בניין נפעל ממלא תפקידים שונים לגבי אותו השורש עצמו, כגון פאסיביות (סבילות), רפלקסיביות (משמע חוזר) או רציפרוקיות (הדדיות); לעתים בניין נפעל מוסב אל בניינים שונים; ויש סיבות נוספות, כפי שנראה להלן.

א. תפקידים שונים של הבניין

1. נמנע. כשאנו אומרים: "האסון נמנע ברגע האחרון", הרי לפנינו שימוש סביל. במשפט: "פלוני נמנע מהצבעה" השימוש הוא חוזר, היינו: מנע את עצמו. במקרא אנו מוצאים נפעל משורש זה רק ארבע פעמים; פעמיים במשמע סביל (יזאל א, יג; איוב לח, טו) ופעמיים במשמע חוזר (דברים כב, טז; ירמיהו ג, ג). בלשון חז"ל גבר השימוש החוזר במידה רבה, והמשמע הסביל נדיר למדי. נזכיר עוד את הצירוף נמנע המציאות מספרות ימי-הביניים, שפירושו "בלתי-אפשרי" (בצד המושגים מחויב המציאות ואפשר המציאות).

2. נכסף. בצורה זו חלה התפתחות מעניינת. היא מציינת מלכתחילה השתקקות, ערגה לדבר-מה. החוקרים קושרים את השורש הזה לצבע הכסף, שהוא צבע של חיוורון:

האדם הנכסף מחויר מרוב געגועים ותשוקה¹. במקרא ובספרות ימי-הביניים משמש גם בניין קל באותה המשמעות. והנה, בימה"ב ביקש אחד הפותבים לציין את העצם, שהוא המושא של הגעגועים, של הפיסופים, ונקט לשון נכסף: וכשהיה הדבר הנכסף או המבוקש בלתי בעל תכלית...². אותו הסופר השתמש בבניין קל להביע את המשמעות הפעילה. בעברית של ימינו נקלט בניין נפעל במשמע הסביל (כגון "זו התכלית הנכספת"), ועם זה מוסיף הנפעל לשמש גם למשמע הפעיל. לפיכך יש לנו נכסף בשני המובנים, הפעיל והסביל.

3. נענה. גם לנפעל משורש ענה, שפירושו "השיב, נתן תשובה", יש שני מובנים: "ענה, נתן תשובה" מחד גיסא, ו"קיבל תשובה, זכה לתשובה" מאידך גיסא.

כבר במקרא מוצאים אנו את שתי המשמעויות הללו: אני ה' נעניתי לו (יחז' יד, ד; יד, ז) ולעומת זה: הרב דברים לא יענה (איוב יא, ב וכן איוב יט, ז; משלי כא, יג). גם בלשון חז"ל רגילים שני השימושים. דוגמה למשמע "נתן תשובה": נענה ר' טרפון... (סנהדרין קא ע"א), ובמשמע "קיבל תשובה" עברו אלו ולא נענו... (תענית א, ו). בימינו רווחים שני המשמעים מאוד. משפטים נפוצים, כגון "המנהל נענה לבקשתו", אין צורך להוכיח את קיומם. ומן הצד האחר אנו קוראים לעתים קרובות גם מודעות כגון זו: "המאחרים לא יענו".

1) בארמית קָסַף: החויר, התבייש.

2) אלבו, העיקרים ב, טו.

כלומר: לא יקבלו תשובה. מן הדין להוסיף, פי בעברית החדשה אנו מוצאים פנושא של פועל זה לא רק בני-אדם: כל התביעות נענו במהירות.

4. נדרש. לפועל זה יש כמה מובנים. בהיותו סביל של קל פירושו 'נתבע'. במקרא אנו מוצאים: וגם דמו הנה נדרש (בר' מב, כב). בלשון ימינו: התלמידים נדרשים לבוא בזמן, וכיו"ב הרבה. לפי שהשורש זרש פירושו גם 'הסביר, פירש', מציין הנפעל גם סביל של מובן זה: בשלוש עשרה מידות התורה נדרשת (ספרא, פתיחה א).

במקרא יש לצורה זו משמע נוסף: נמצא לדורש – נדרשתי ללא שאלו (ישע' סה, א). המדקדקים מכנים תפקיד זה של בניין נפעל 'טולראטיבי'. הוא נדיר למדי בתנ"ך, ובעברית של ימינו אין משתמשים בו כלל.

יש לנדרש עוד מובן. אומר אדם: ברצוני להידרש לסוגיה זו... וכונתו: לעסוק, לטפל בה. במהדורה האחרונה של מילון אבן-שושן נרשמו שתי דוגמאות משל ויסלבסקי, בתרגום של 'ילדותי': 'לבלי להידרש לכתיבת רומנים... ולהלן עוד אידרש לפרשה זו'. ועוד מצאתי את השימוש הזה רק במילון של פנעני – אוצר הלשון העברית – בצייטטה מכתבי א' שטייגמן. נראה, כי זהו שימוש חדש.

5. נשמר. השימוש הסביל רגיל: 'הפית נשמר היטב וכדו'. במשמע חוזר אנו מוצאים במקרא: ונשמרתם מאוד

---

3. שימוש זה נסמך בעיקרו על השימוש הנ"ל שבמקרא. החידוש אינו אלא החלפת המושא המוחש (בני-אדם: 'לא שאלו') במושא מופשט ('כתיבת רומנים... פרשה זו'). – ע"א

לנפשותיכם (דברים ד, טו), ואף בימינו אומרים "הישמר
לכם" וכי"ב הרבה.

ב. קשר בניין נפעל לבניינים שונים

לעתים ממלא בניין נפעל תפקיד סביל לגבי שני בניינים
אחרים, ואז הוא מביע שני מובנים שונים. מצאתי לכך את
הדוגמאות האלה:

6. נמשך. ברגיל פועל זה מציין "ארך, התמיד":
נמשכו המגעים בין המעצמות; "נמשכו השיחות המשולשות"
וכדו'. פאן אולי אפשר לראות סביל של בניין הפעיל:
המעצמות המשיכו את המגעים – המגעים נמשכו. ומן הניב
"משך לב" (דברים שמושכין לבו של אדם – שבת פז ע"א)
גזור נפעל סביל כגון "לבו נמשך לדבר"; "הוא נמשך אליו".
גם מבניין קל כפשוטו – גרר, נסחב – מצינו: לפרה שהיו
מושכין אותה למקולין ולא היתה נמשכת (בראשית רבה כו).
חידוש של ימינו מצוי במשפטים כגון "נמשכו כספים
מן הבנקים". צורה זו קשורה בבירור לבניין קל: אנשים
נמשכו כספים ואלה נמשכו. משך במובן "הוציא כספים מבנק"
הוא תרגום שאילה מלשונות אירופה (באנגלית to draw).

7. נפסק. גם כאן השימוש הרגיל הוא של סביל לבניין
הפעיל: "המשחק נפסק", "ההצגה נפסקה" וכדו'. יש להניח
כאן קשר לבניין הפעיל, כיון שבניין קל במשמע "חדל"
אינו נקרה בלשון ימינו. אך במובן אחר משמשת צורה זו
גם כסביל של בניין קל, בעיקר בתחום המשפטי: "לנאשם
נפסק קנס"; נפסקו פיצויים לסטודנט, שנפצע... וכדו'.

בשימוש זה מצויה הצורה כבר בספרות המדרשים ובפרשנות:
נפסק הדין.

8. נזכר. פסביל של בניין קל מציינת צורה זו במשמע
'נשמר בזיכרון'. מובן זה ישנו במקרא מספר פעמים: ונזכרתם
לפני ה' אלהיכם ונושעתם מאויביכם (במדבר י, ט); היטיבי
נגן הרבי שיר למען תִּזְכְּרֵי (יש' כג, טז) ועוד. השימוש הזה
נדיר מאוד בעברית של ימינו; מפל מקום, בבדיקת טקסטים
רבים לא מצאתי אותו אפילו פעם אחת.
לעומת זה שכוח מאוד המובן 'הזכיר לעצמו', 'העלה
בזיכרונו', שאנו רשאים לראות בו משמע חוזר של בניין
הפעיל. הוא מצוי כבר בלשון חז"ל (לא במקרא) פעמים
הרבה, כגון: ראה מעשה ונזכר הלכה (סנהדרין פב ע"א).
קיים גם נזכר במשמען 'סופר', 'נאמר', שהוא הסביל
של הפעיל: שמך נזכר שם, הנזכר לעיל. מציאותו של השימוש
הזה בתנ"ך איננה בטוחה, לדעתי, אף על פי שמילון
קהל-באומוגרטר רשם ארבעה מראי מקום מן התנ"ך,
ואכמ ל⁴.

ג. קשר של בניין נפעל לשרשים

שוי צלצול ושוני משמעות

9. נסתר. צורה זו נתפסת ברגיל כקשורה אל השורש
סתר, הנקרה בבניין הפעיל במובנו האקטיבי. מדברים
על נימוק נסתר; גורם 'נסתר' וכדו', זהו השימוש הרווח
4. [עין מאמריהם של ג' ברנרין וי' בלאו ב'לשוננו' כא,
עמ' 279; כב, 188; כג, 80].

בימינו. לפי שיש במובן אחר גם סתור בבניין קל, אנו מוצאים גם משפטים מעין "טענותיו נסתרו", כלומר: הופרכו. אולם מחשש לאי-הכנה נמנעים הכותבים מלשון זה במידת האפשר.

10. נענה. בנוסף על שני המובנים של צורה זו, אשר מניתי לעיל, מציינת היא גם את המשמע "נכנע", נדכא. בשורש העברי ענה התמזגו לדעת החוקרים ארבעה שרשים קדומים, ומכאן ריבוי המשמעים.

11. נפקד. לשורש פקד פידוע, כמה מובנים, ולפיכך גם צורת הנפעל שלו מביעה משמעויות אחדות. בעברית של ימינו נשתמרה בעיקר המשמעות נעדר, "חסר", פדרך שאנו אומרים "נכסי נפקדים" וכיו"ב. בשכבות קדומות יותר של הלשון מציינת הצורה גם "נספר", "נמנה" וכדו'.

ד. שימושים נוספים

מצאתי עוד כמה מקרים של ריבוי משמע בבניין נפעל, אך קשה למינם לפי נקודות הראות הנ"ל.

12. נמצא. המשמעות הרגילה של תיבה זו היא הסביל של בניין קל: "האבידה נמצאה", כלומר: מישהו מצא אותה. במקרא באה צורה זו פעמים רבות גם במובן: "ישנו כאן, מצוי במקום כלשהו", כגון: "...ששים איש מעם הארץ הנמצאים בעיר (מל"ב כה, יט); קום קח את אשתך ואת שתי בנותיך הנמצאות (בראשית יט, טו). שימוש זה רווח מאוד בעברית של ימינו. שואל אדם את חברו: "איפה אתה נמצא?" - היינו: איפה אתה?; או: "איפה תימצא בשעה ההיא?" - כלומר:

איפה תהיה? בלשון חז"ל נודעת לצורת נמצא עוד משמעות, והיא: נתברר, יוצא מזה; כגון: ונמצא שם שמיים מתחלל (אבות א, יא); אם נמצאת אחת מהן זוממת (מכות א, ט) ועוד הרבה⁵. מן הראוי לציין, כי ב' אוצר לשון המשנה של קוסובסקי נקבע ערך מיוחד למשמע השני של נמצא.

13. נשמע. המובן הרגיל הוא הסביל של בניין קל: "הקונצרט נשמע היטב"; "הצעקות נשמעו מרחוק" וכדו'. אך צורה זו פירושה גם "ציית, עשה כנאמר לו". במובן זה מצויה התיבה פעם אחת במקרא (בשני מקומות מקבילים, שמ"ב כ"ב, מה ותהלים יח, מה): לשמע און יִשְׁמְעוּ לִי. צורה זו מצויה אף בלשון חז"ל, והיא שגורה למדיי בעברית של ימינו: "התלמידים נשמעים להוראות המורה", "רגליי אינן נשמעות לי" וכדו'. כאן יש מעבר סמנטי מן הסביל אל האקטיבי, וסיבות המעבר הזה אינן ברורות לי כל צורפן.

*

סקרתי ברשימה זו מספר דוגמאות בולטות של צורות נפעל בעלות שתי משמעויות או יותר. איני בטוח, שמיציתי את כל הדוגמאות.

---

5. [קרוב לזה שימוש בבניין קל, הנמצא במקרא: ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז, כו). - ע"א].